

Självbekräftelse och nationalkaraktär i sportens värld

AV FREDRIK SCHOUG

Ännu en gång har omvärlden anledning att ställa sig frågan:

Hur bär sig egentligen svenskarna åt? Bara 8,5 miljoner invånare, men ändå de bästa i det mesta.

Världsmästare i ishockey.

Europamästare i skvalmusik.

Världsmästare i bordtennis.

Västerbottens-Kuriren, 6.5. 1991, s. 21

inom den medialiserade sporten möter man ofta nationell retorik i olika former. Detta noterar man i regel som en självklarhet. Så länge den moderna sporten existerat har den ju också väckt nationella känslor och intressen.¹ Var och varannan dag konfronteras olika nationaliteter med varandra i sportens värld och den breda populariteten hos dessa evenemang genererar spaltkilometrar av journalistik. På sportidorna ägnas följaktligen också stort utrymme för journalister, spelare och tränare att förklara succéer och motgångar i världscuper, europamästerskap, wimbledonturneringar och olympiska spel. Det nationella och dess innebörder blir då inte sällan centrala ingredienser i dessa analyser. Här återfinns välbekanta stereotyper som amerikansk "fighting spirit", finsk "sisu", tysk "effektivitet", brasiliansk "sambafotboll"

och engelskt "fair play" (jfr Ehn 1989). Denna nationella retorik inskränker sig emellertid inte enbart till enkla stereotyper. I en studie av journalistiken i samband med vinter-OS i Calgary 1988 finner Billy Ehn djupare innebörder i diskussionen om det svenska. Här framställs de svenska idrottsmännen som förebilder i fråga om moral och hellylle. Svenskarna fuskar aldrig, dopar sig inte och försöker heller aldrig skada motståndaren. Vidare tränar de vetenskapligt och lever i harmoni med naturen. Den svenska sporten genomsyras av god organisation, lagmoral, skickligt ledarskap, välutbildade tränare, rationalitet och demokrati. Svenska segrar framstår därför inte bara som individuella triumfer, utan också som demonstrationer av det svenska välfärdssamhällets överlägsenhet (jfr Ehn 1989). Sporten blir därför ett viktigt instrument för nationell identitet och självförståelse, såväl som nationell självbekräftelse.

Att den moderna sporten är en komplex företeelse är ett trivialt konstaterande. I och med att den kommit att genomsyra stora delar av samhällslivet representerar och konstituerar den också samhällets motsättningar och lojaliteter. Ofta fungerar sporten också som en förstärkare av dessa tendenser, vilket kanske är särskilt påtagligt vad det gäller de nationella aspekterna. Den nationali-

serande potential som sporten och 1800-talets gymnastikrörelse innebär har därför ofta uppmärksammats inom forskningen utifrån olika infallsvinklar. Dessa studier har emellertid inte sällan fått en överdrivet konstaterande karaktär; eftersom sporten attraherar stora massor, inte minst vid internationella mästerskap, är den en viktig företeelse som bidrar till nationell identitet och självkänsla — punkt slut! (jfr t.ex. Caldwell 1982 & Jobling 1988).

Avsikten med denna artikel är att fokusera detta problemkomplex, men också att genom exempel analysera några av de mekanismer som sporten anställer i det nationellas tjänst. I centrum står kollektiviteten som ideal och dess roll i den nationella självkaraktäristiken. Detta ideal till trots saknas inte individuell glorifiering av enskilda idrottsmän och tränare inom svensk sport. Snarare finns här en spänningsfylld komplexitet i synen på individens förhållande till kollektivet. Här vill jag emellertid visa hur rivaliserande nationalkaraktärer inom svensk sportjournalistik utkämpar en dygdens envig parallellt med kampen på planen. Då utgången av denna envig inte sällan är en annan än den på arenan tillkommer också en ambition att belysa och förklara detta förhållande. Detta innefattar också en diskussion av sportens aktiva roll som konstruktör av nationella identiteter i förhållande till den diffusa status som sporten ofta tilldelats i forskningen.

Utgångspunkten för studien är alltså sportjournalistiken. Medan sportengagemanget hemma i TV-soffan ofta har en känsloladdad och ganska oreflekterad karaktär, får journalistiken ofta företräde när det gäller det verbala uttolkandet av sporten. Det är i hög grad just här som sportens nationella diskurser tar form för att sedan uppträda på fabrikgolvet, i kafferummet eller på gatan. Där kan den sedan bearbeta, begripliggöra och ge mening åt den natio-

nella känslsamhet som sporten väcker (jfr Ehn 1993).

Kollektivism och moral

Den här övertygande finaltriumfen över Sovjet hade ju allt. VM-guldet är en seger för de många fina egenskaper som finns hos svenska idrottsmän. Lojaliteten till uppgjorda direktiv, viljan att samarbeta och jobba för laget, den höga moralen också i kritiska lägen (SDS, 11.3. 1990:C7).

Så här karaktäriserade Sydsvenska Dagbladets sportchef och krönikör den sensationella svenska segern i handbolls-VM 1990. Han gav därmed ett betecknande uttryck för det kollektivistiska ideal som genomsvärar de "sportugisiska"² beskrivningarna av svensk lagsport.

Denna kollektivism är en förebildlig princip inom all svensk lagsport. Samma metaforer, liknelser och bilder återkommer som ett eko i beskrivningar av såväl fotboll och ishockey som handboll och tillsammans bildar dessa konventioner ett mycket fast etablerat mönster. Särskilt tydligt framstår detta i samband med framgångar i stora internationella mästerskap då detta ideal och dess stereotypiserade uttrycksformer alltid tillmätts stort förklaringsvärde.

I beskrivningarna av svenska landslag framhålles exempelvis ständigt den sammanhållning och konsensus som innebär att de enskilda spelarna sätter lagets intressen framför sina egna och att reserverna lojalt accepterar sin lott. Oavsett vilket trassel som än uppstår hotas aldrig den goda stämningen. Laget skildras ofta som en familj där kamratskapet och vi-känslan är självklara element.

I porträtten av enskilda spelare betonas analoga egenskaper. " 'Big Kjell' (Samuelsson) blev inte bara kultfigur i idrotts-Sverige, idol i TV — han var också (en) oerhört populär kompis i gänget, ska ni veta", kan

Kamratskap, solidaritet och moral utmärker beskrivningarna av den framgångsrika svenska kollektiviteten. Därmed framstår den nationella identiteten det främsta segerreceptet mot ryssar, tjecker och andra svårflirtade motståndare. Bild ur Hockey 5/1987. Foto: Christer Höglund.

det exempelvis heta (Hockey 5/1991:31). Samma journalist fick också tillfälle att bekanta sig närmare med den svenske backen Arto Blomsten i samband med hockey-VM i Tjeckoslovakien 1992. Han fick då "lära känna en helyllekille till, en suverän polare utanför rinken, som man kunde snacka om allt med; definitivt inte bara hockey" (Hockey 5/1992:68). Även tränaren är en god kamrat, "en vanlig kille bland andra killar" (Hockey 5/1992:20), som agerar i totalt samförstånd med sina spelare. Dessutom tillskrivs denne ofta förtjänsten av att

ha skapat den goda stämningen och kamratandan.

Den kollektiva andan råder emellertid inte enbart inom laget. Hela idrottsrörelsen har del i landslagets framgångar. Efter internationella succéer tillskrivs alla landets ideella ungdomsledare således stor förtjänst eftersom de utgör det grundfundament som den svenska eliten ytterst vilar på. En erövrad VM-titel är därför en kollektiv seger för hela Idrottssverige.

Det kollektivistiska idealet inom sporten uttrycks alltså som en rad dygder karaktäris-

tiska för svensk sport. Bland dessa finner man solidaritet, kamratskap, god organisation, gemenskap och harmoni. I och med att svenska idrottsmän inte sällan också framhålls som "helt vanliga killar", skymtar ibland också "normaliteten" som ideal. Med "normalitet" avses här inte något som inskrivs i subjekten via makttekniker, utan ett slags självvald konformitet som skall förstås i kontrast till de divalater som vissa idrottsmän (av företrädesvis andra nationaliteter) då och då tillskrivs. Att vara en "helt vanlig kille" innebär att inte låta framgångarna "stiga en åt huvudet" eller att på andra sätt vara stöddig. Brott mot denna "normalitetens" maxim är nämligen ett hot mot kollektivet och sammanhållningen.

En nyckelmetafor i detta sammanhang är begreppet lagmoral. Denna metafor är tillsammans med laganda det kanske allra vanligaste uttrycket för det kollektivistiska idealet. Dessa metaforer innefattar i sig alla de ideala egenskaper som beskrivits ovan och används flitigt av spelare och tränare såväl som journalister för att förklara segrar och framgångar. En mindre betydelseskilnad föreligger dock mellan de två termerna. Lagmoral innefattar också ett element av fighteranda och begreppet används därför ofta som förklaring då svenska lag kämpat sig ur hotande underlägen och vänt matcher till egen fördel. Laganda saknar i stort sett denna innebörd och refererar främst till den goda stämningen och kamratskapet inom laget. Ibland används också moralbegreppet utan prefix med samma betydelse och vid enstaka tillfällen möter man också andra moralmetaforer, som exempelvis kampmoral eller stridsmoral, som renodlar någon särskild inneboende kvalitet i den övergripande metaforen lagmoral.

Moralen framhålls som kollektivistisk dygd mer eller mindre enhälligt av alla aktörer på sportens fält. Då denna kvalitet främst aktualiseras vid framgångar har den efter

hand fått särskild relevans. Detta gäller inte minst inom ishockeyn som för Sveriges del varit den klart mest framgångsrika lagsporten på sistone. När Tre Kronor efter tjugofem års guldorka äntligen lyckades bärga en VM-titel igen 1987 fortplantade sig coachen Tommy Sandlins förklaringar på detta tema som ett eko i massmedia.³ Då Tre Kronor efter detta bärgat ytterligare två VM-titlar har lagmoralen utropats så många gånger att den numera i hög grad nationaliserats på ett explicit plan. Medan framgångar tidigare enbart förklarats med den moral som kännetecknar *laget*, möter man i dag allt oftare uttryckliga hänvisningar till det svenska i denna kvalitet.

I samband med den oväntade svenska succén vid fotbolls-EM 1992 finner man flera exempel på dylika förklaringar. I ett flertal TV-intervjuer hänvisade spelare och ledare till den *svenska* lagmoralen som bakomliggande faktor och förgrundsfiguren framför andra, Tomas Brodin, framhöll efter segern mot England "svensk mentalitet" som yttersta orsak. I Dagens Nyheter ägnas också en hel krönika åt denna "unika" svenska kvalitet:

Den med orden så försiktige förbundskaptenen Tommy Svensson hävdar utan minsta tvekan att den svenska lagmoralen är "unik". Att svenska idrottsmän — inom de flesta lagsporter — har förmågan att samlas kring ett landslagsuppdrag på ett speciellt sätt.

Gemenskap och solidaritet verkar vara några nyckelord. Sådana som EM-spelarna på ett naturligt sätt lärt sig från den tid de lirade i klubbar som Kulladals FF, Bjärreds IF, Näsvikens IF eller vad (det) nu råkar vara.

Kanske finns det här ändå något grundläggande gemensamt inom svensk idrott som är något mer än bara en schablon (DN, 21.6. 1992:D1).

Lagmoralen har i och med denna rutinisering även på det explicita planet påbörjat en karriär från dygd till nationalkaraktär.

Att andra nationaliteter skulle kunna utmärkas av lagmoral framstår nästan som

helt otänkbart. Dessa beskrivs i svensk sportjournalistik i stället i helt andra termer. I samband med europamästerskapet i fotboll 1992, där ju Danmark ställde till med tider-
nas sensation, gjorde Sydsvenskans sportchef och krönikör emellertid det otänkbara och tillskrev en annan nationalitet "vår" lagmoral:

Holländarna var som väntat, men det var starka svenskar med dansk optimism och *modiga danskar med svensk lagmoral* som gjorde EM till en glad fotbollsfestival (SDS, 26.6. 1992:C10; min kursivering).

Här kan man emellertid notera att även om danskarna denna gång visade prov på lagmoral så är denna likväl svensk. Detta exempel belyser därför hur fast förknippad föreställningen om lagmoralen är med det svenska. Det danska landslag, som så ofta fungerat som ett ställföreträdande Sverige, kunde tillägna sig denna kvalitet utan att den blev mindre nationellt specifik. Snarare blev danskarna mer svenska.

Röda armén och den ryska lagmaskinen

För att ge relief till den svenska självkaraktäristiken kan man kontrastera med exempel på hur idéer och föreställningar om andra nationaliteter tar sig uttryck. Det ryska landslaget i ishockey utgör här ett bra exempel. Sedan Sovjetunionen debuterade i världshockeyn 1954 genom att direkt erövra VM-titeln har deras dominans i OS- och VM-sammanhang varit oerhörd. Först på senare år har skillnaderna utjämnats och utgången av landskamperna mellan Ryssland och Sverige ter sig i dag mer oviss än någonsin förr. Vid 1992 års världsmästerskap missade ryssarna också medaljplats för första gången överhuvudtaget. Tidigare har emellertid inget tvivel rått. Endast vid ett fåtal

tillfällen har Sverige, Tjeckoslovakien eller någon annan nation lyckats snuva ryssarna på guldmedaljerna och allt som oftast har man i stället fått finna sig i att bli fullständigt utklassade av ett tillsynes orubbligt Sovjetunionen. När Tre Kronor vid VM i Moskva 1986 förlorade mot Sovjet i slutomgången med endast 3—2 rapporterades detta i svensk press som en braksensation och den dåvarande förbundskaptenen Curt Lindström hyllades närmast som ett geni. Att undgå utklassning mot ryssarna uppfattades vid denna tid fortfarande som ett mirakel.

Med tanke på de politiska förhållandena i öst kan det finnas anledning att förmoda att rysk ishockey på hemmaplan givits liknande beskrivningar som den svenska i svensk press. Där har ju det kollektivistiska idealet i högre grad än på de flesta håll varit en grundsten i den officiella samhällsideologin. I svensk sportpress har det sovjetiska landslaget emellertid karaktäriserats efter ett annorlunda mönster. Ofta återfinner man här i stället maskin- och robotmetaforer. Laget benämns i termer av "den sovjetiska segermaskinen", "sovjets lagmaskin", "den röda maskinen", "världsmästarmaskinen", "den ryska spelmaskinen" eller "den oslagbara ryska lagmaskinen". Spelarna kallas ofta för "Sovjets hockeymaskiner", "de sovjetiska hockeyrobotarna", "ryska robotar" eller alternativt "programmerade ryska robotar" och de spelar därtill ett "programmerat spel". Den svenska lagmoralen polariseras ofta mot denna ryska lagmaskin.

En annan vanlig grupp metaforer och metonymier framhåller det militära i den ryska hockeyn. Laget kallas med jämna mellanrum för "röda armén" eller "röda hockeyarmén" och spelarna för "hockeysoldater", "CCCP-soldater" eller "soldaterna från öst".⁴ Denna profilering har i hög grad hämtat näring ur det faktum att de flesta ryska landslagsspelarna traditionellt hämtats

från armélaget CSKA och således varit militärer vid sidan av hockeyspelandet. Man bör emellertid notera att en liknande karaktäristik av svenska idrottsmän vore otänkbar. "Den svenske hockeypolisen Thomas Eriksson" är ett ännu icke myntat uttryck och "svenska hockeysoldater" existerar inte i sportjournalistiken trots att spelarna i regel fullgjort värnplikt.

De militära och maskinella metaforerna insisterar på det kalla, omänskliga, inhumana och strikt disciplinära som utmärkande för sovjetisk hockey. Ibland förekommer emellertid snarlika termer i beskrivningar av Tre Kronor eller svenska landslag i andra sporter. Vissa sådana uttryck saknar snarast negativ laddning. Alla lag har exempelvis "lagkaptener" och "spelmotorer" och vem som helst kan drabbas av "grus i maskineriet" utan att stigmatiseras. Att svenska landslag beskrivs som lagmaskiner är emellertid oerhört sällsynt och robotmetaforer förekommer aldrig. Man måste här se till helheten. Även om enstaka uttryck i skildringarna av det svenska kan leda tankarna till framställningen av det ryska, så motvägs detta av mer dominerande drag i bilden av det svenska. Det så ofta uttryckta och bekräftade kollektivistiska idealet är ett sådant exempel. De mycket vanliga spelarintervjuerna och hemma-hos-reportagen, som ryska spelare intill helt nyligen aldrig blivit föremål för, garanterar också att svenska idrottsmän framstår som människor av kött och blod.

Den ryska "lagmaskinen", som alltså består av "hockeysoldater", har under de senaste femton åren letts av den redan legendariske coachen Viktor Tichonov. Tichonov profileras i svensk massmedia som diktatorn med järnhanden. Han liknas ständigt vid ett "stenansikte" (jfr t.ex. GT 27.2. 1988:24) och någon gång vid "ett mänskligt åskmoln från öst" (Expressen 29.4. 1986: 48). Längre skildrades Tichonov som den

känslolokalla envåldshärskaren vars enda emotionella engagemang utgjordes av ständiga raseriutbrott:

Tichonov har vi lärt känna som tränaren, som mer eller mindre stormskäller ständigt i det ryska båset — även om man leder med 10—0. Det höll han på med i Prag senast också... (Hockey 5/1985:44; jfr också DN 3.5. 1987:46 och AB 16.2. 1984:28).

Under Tichonovs sista år som coach förändras denna bild. I samband med Sovjetunionens olympiska guld i Calgary 1988 rapporterar en unison svensk sportpress om en förändrad attityd och i Aftonbladet ger detta upphov till en separat artikel i sig (27.2. 1988:35).

Samtidigt som perestrojkan fortskrider i Sovjetunionen förändras alltså bilden av rysk hockey. Tidigare framstod emellertid det ryska landslaget som en modell i miniatyr av det kommunistiska samhället såsom det ofta uppfattats i väst; som en hop disciplinerade och underkuvade tjänare i ett gigantiskt maskineri som topprids av en benhård och inhuman diktator.⁵

I samband med förändringarna börjar det också dyka upp dissidenter i Tichonovs landslagstrupp. I första hand förkroppsligas dessa av Igor Larionov och Vjatjeslav Fetisov från den så kallade superfemman. De vänder sig mot Tichonov och hans sätt att sköta tränarjobbet och Larionov antyder till och med att han försökt påtvinga spelarna dopingpreparat (jfr t.ex. Hockey 11/1988: 41). Upproret understöds ivrigt av svensk press:

Alla älskar ju en "rebell" och det var Fetisov(s) uppror mot Tichonov som man minns från sovjetisk hockey under den gångna säsongen.

Efter att åter blivit vald till lagkapten samlade Fetisov styrkorna och blev just den ledare som laget ropade efter (Hockey 5/1989:40).

Senare delen av citatet är typisk för dissidenternas ställning som den skildras i pressen.

I svensk sportjournalistik har den ryske coachen Viktor Tichonov ofta profilerats som stenansikte eller tyrann. Som texten i bild tolkar det levererar han helst sina instruktioner i form av utskällningar. Bild ur Hockey 5/1985.

De är ledarfigurer och deras positioner baseras på ett samhällsfördrag. Medan Tichonovs rang vilar på ett orättfärdigt maktinnehav har dissidenterna sitt mandat av folket och är därmed de rättmätiga ledarna. Mot slutet av sitt ämbetsinnehav lossnar också Tichonovs järngrepp och han framstår efterhand som en något mer mänsklig gestalt.

I takt med samhällsomvandlingarna i öst förändras alltså även bilden av rysk ishockey i svensk sportpress. Det vore lätt att enbart förklara detta i politiska termer. Som vi snart skall se kan emellertid varken denna kursändring eller den tidigare rådande bilden av rysk hockey enbart ses som en avspegling av politiska förhållanden.

Disciplin, compensation och frustration

En av de negativa egenskaper som kännetecknar rysk ishockey enligt svensk sportjournalistik är som vi sett disciplinen, som ju är en av de odygder som de militära och maskinella metaforerna indirekt framhävdar. Intressant att notera här är att just disciplin ofta också profileras som en svensk dygd.

Äntligen en seger i en viktig avgörande slutspelsmatch för Tre Kronor med "Ankan" Parmström som coach. Åtta tidigare slutspelsmatcher har betytt förluster men nu kom islossningen.

Återigen handlade det om fin moral och kampanda i det svenska laget.

Härlig disciplin också, vilket man knappast kan sägas (sic!) om det tröttkörda kanadensiska laget (Hockey 2/1984:12; min kursivering).

Disciplinen ges emellertid oftast helt olika underförstådda innebörder i den nationella karaktäristiken av det svenska respektive det ryska. Att dessa innebörder divergerar så starkt sammanhänger med de båda lagens olika inre maktstrukturer. Tre Kronor och de övriga svenska landslagen förknippas som vi sett ovan med en horisontell organisation där även coachen, den potentielle makt-havaren, är en "kompis" och "en vanlig kille bland andra killar". Disciplin är här något som karaktäriserar spelet, den goda svenska organisationen, och eftersom total enighet och harmoni här råder är denna disciplin ett resultat av alla spelares egen fria vilja. Offret för denna disciplinära strategi är motståndaren som härigenom effektivt avväpnas.

Sovjetisk disciplin innebär allt som oftast något helt annat. Även om den ryska "lag-maskinen" ofta också ofta uppträder disciplinerat, är detta ingalunda ett resultat av lagets samfälliga fria vilja. Det sovjetiska hockeylandslaget karaktäriseras i stället som en utpräglat vertikal hierarki där den diktatoriske Tichonovs järnhand är den ytterst styrande faktorn. Disciplin blir därför i allra högsta grad något som utövas inom den interna maktstrukturen. Dess offer är härvid de underkuvade spelarna och dess uttryck Tichonovs ständiga utskällningar. På så sätt blir disciplinen på en gång både svensk dygd och ryskt ofog.

De olika beskrivningarna av svensk respektive rysk ishockey fyller en kompenserande funktion. Det svenska blir kvalitativt bättre samtidigt som det ryska framstår som mer bristfälligt och klandervärt.⁶ I och för sig avspeglas fördelningen av förtjänster och odygder sällan i slutresultatet och medalj-fördelningen, men å andra sidan är de svenska dygderna inte minst av andlig och huma-

nitär art. I Tre Kronor uppvägs den spel-mässiga underlägsenheten av den moraliska överlägsenheten. Detta påverkar också de svenska iakttagelserna av spelet i rinken. När Sverige spelar välorganiserat uppfattar vi det som ett resultat av solidaritet, kamratskap, harmoni och moral, men när Sovjetunionen gör detsamma framstår det snarare som ett resultat av diktatur, förtryck och kuvad individualism. Dessa tolkningar av kollektivitetens olika natur blir därigenom ett instrument för nationell självbekräftelse.

Metaforer som baseras på maskiner, robotar eller militära bildled används enbart i karaktäristiken av motståndare som är så oerhört skickliga och svårbesegrade att vi knappast längre kan bortse från den svenska underlägsenheten och intyga oss att vi är bäst. Aldrig har man hört talas om norska eller danska lagmaskiner i ishockey. Även en jämförelse med andra östeuropeiska nationer med politiska samhällssystem och ideologier liknande det sovjetiska talar för detta. Varken Polen, Östtyskland eller knappast ens Tjeckoslovakien⁷ har beskrivits med en liknande terminologi. Däremot har denna maskinella och militära metaforik ibland fått karaktärisera både tysk och västtysk samt i någon mån engelsk fotboll.⁸

Denna tendens är emellertid ojämförligt starkast i fråga om rysk ishockey och även om liknande retoriska figurer ibland kan uppträda med anknytning till andra nationaliteter och sportgrenar är det uppenbart att den totala bilden av det ryska hockeylandslaget närts av politiska uppfattningar. Samtidigt blir det tydligt att politiska menings-skiljaktigheter inte är nog för att initiera maskinella och militära metaforer som kulturellt vapen. Eftersom en sådan retorik enbart drabbar den överlägsne och svårflirtade motståndaren som en kompenserande funktion måste man här fästa avseende vid den länge så sneda maktbalansen mellan Sverige och Sovjetunionen i hockeyrinken.

Denna retorik är nämligen inte bara ett avtryck av politiska förhållanden. Tvärtom bör den i minst lika hög grad ses som ett uttryck för flera decennier av ackumulerad svensk frustration.⁹ Den ryska överlägheten i rinkarna kom då snarast att frammana bilden av den maskinmässiga perfektionens omänsklighet.

När de gamla beskrivningarna av rysk hockey nu är stadda i förändring beror det delvis på de politiska omvälvningarna, som även fått konsekvenser för de ryska spelarnas förhållande till massmedia i väst. Nu är de åtkomliga för intervjuer och kan därför lättare ges personliga profiler än tidigare då tränaren fungerade som lagets enda talesman. Därtill måste den förändrade retoriken också förklaras utifrån det faktum att Sverige och Ryssland numera framstår som jämställda ishockeynationer. Den tidigare svenska underlägheten ter sig i dag mer fjärran.

Sport och identitetskonstruktion

I sportstudier möter man inte sällan en kontextualiserande ambition att förankra sporten i mer genomgripande samhälleliga, kulturella och historiska strukturer eller processer. Detta kan kanske delvis ses som en reaktion mot den motsatta tendensen i de akademiska och framför allt populärvetenskapliga framställningar som kännetecknas av en överfokusering på isolerade formelement och företeelser ur "idrottshistorien". Att studera sporten i större kontexter är nödvändigt om forskningen skall kunna vidga vårt vetande utöver det triviala.¹⁰ När sporten relateras till andra, mer välutforskade processer eller strukturer ges dessa emellertid ofta en överordnad kausal funktion. Sporten sägs då ofta "avspegla", "reflektera" eller "symbolisera" samhället och kulturen i ett eller annat avseende (jfr t.ex.

Väyrynen 1982, Tolleneer 1986:233).¹¹ Den initierande kraften förutsätts då belägen utanför det kulturella uttrycket i en sannare, högre verklighet som inte sällan — mer eller mindre uttalat — står att finna i en teoretisk modell, befriad från alla kulturella gestaltningar av sig själv och därmed avskild från det faktiska studieobjektet. En sådan "distinktion mellan representation och verklighet" (Toews 1987:886) leder lätt in i en teoretisk fälla. Förvisso påverkas sporten i och för sig också av utanförliggande faktorer, om än ej av modeller, men detta förhållande kan ibland fördunkla sportens produktiva roll som kulturskapande element. Detta gäller i hög grad även kulturella praktiker och uttryck på andra områden. Det är ju i dessa som samhället, kulturen och historien faktiskt tar form.

Avspeglings- och reflektionsresonemangen har kanske sitt upphov i det slags analyser som utgår från sociala teorier där förhållandena inom arbete och produktionssfär tillmätts det avgörande förklaringsvärdet. Detta medför ju inte sällan en tendens att betrakta utanförliggande företeelser som alltför avhängiga produktionens kausala centrum. Ju närmare studieobjektet kan associeras med fritid och konsumtion, desto mer anses det då "reflektera" de sanna realiteter som genereras på annan ort. Sporten är just ett sådant studieobjekt där denna tendens gjort sig särskilt gällande, såväl inom sociologi som andra discipliner.

De värderingar, föreställningar och diskurser som genomsyrar sporten är en brokig blandning av gamla folkrörelseideal och rådande samhällsdebatter. De ständigt återkommande diskussionerna om droger, gatuvåld och rasism har sina motsvarigheter inom sporten där dessa problem ju debatteras i lika hög grad, även om terminologin ibland kan bli specifik och bestå i typiska sportglosor som "doping" och "huliganism". Den traditionella beskrivningen av

Stor omfamning efter det att Bengt-Åke Gustavsson prickat in 5—0 i avslutande matchen mot Canada i VM 1987. Bild ur Idrottsboken 1988. Foto Rolle Rygin.

rysk hockey harmonierar här med diffusa föreställningar och upplevelser som under sovjettiden ofta förknippades med det ryska på politiska grunder, det vill säga med något man i grova ordalag skulle kunna beteckna som utsprunget ur en tidigare rådande samhällsdebatt.

Den kollektivistiska fullkomlighet som så ofta utmärker karaktäristiken av svensk lag-sport är i motsvarande mån ett folkrörelsebesläktat ideal. Detta ideal har länge varit tongivande i såväl folkrörelserna som socialdemokratin och folkhemsbygget och när det nu i vissa sammanhang försvagats medför sporten ständiga möjligheter till återaktualisering. På så sätt konserverar sporten här ett ideal som tidigare var en grundsten i den allmänna samhällsdebatten. Men att därför hävda att sporten i detta avseende "avspeglar" eller "reflekterar" en historisk eller samhällelig tendens är emellertid vilseledande. Det finns nämligen inget särskilt definierbart centrum där denna subjektiva identitet tar form för att sedan spridas utåt och ge avtryck i kulturella praktiker och uttrycksformer. Det är ju snarare i dessa praktiker och uttrycksformer som denna process verkligen äger rum. Tillsammans bildar dessa en kakafoni av röster som inbördes befruktar varandra och fördunklar alla kausalsamband. Även om den intertextuella fortplantningen i vissa fall kan utredas och spridningsvägarna därmed klarläggas, vittnar speglingsresonemangen ofta om en överdriven vetenskaplig nit att fastslå kausalsamband där dessa svårligen kan skönjas. Generellt sett är sporten i lika hög grad ett instrument för, som en spegelbild av nationella eller andra identitetsbyggen.

Med tanke på att den svensk-ryska rivaliteten i hockeyrinken tog sin början först på 1950-talet är det mycket möjligt, kanske till och med antagligt, att föreställningar om och karaktäristiker av det ryska av samma art som de som utmärkt skildringarna av rysk

hockey funnits redan tidigare. Att därför fastslå ett kausalsamband innebär emellertid en risk att blunda för det verkliga problemet. Som vi sett ovan uppträder den maskinella och militära karaktäristiken ju inte enbart som ett avtryck av politiska förhållanden och ibland dessutom oberoende av sådana omständigheter. Som vi sett är andra betingelser här betydelsefulla. Ett oprövat antagande här är att alla nationaliteter som i det långa loppet gör livet surt för svenskarna på sportarenan riskerar att drabbas av en stigmatiserande karaktäristik. Detta gäller alltså inte bara nationaliteter som kan förknippas med totalitära regimer, utan även våra grannländer. Vid OS i Albertville 1992, där Norge besegrade Sverige i nästan alla de etablerade "svenskgrenarna", kom även norrmännen att misstänkliggöras på olika sätt. Med hänvisningar till den norska vallningstekniken, deras omoraliska och prestationshöjande bruk av astmasprayer och dunderdrycker och någon gång indirekt till och med deras förmodade doping¹² framhölls det artificiella och manipulativa bakom de norska framgångarna. Denna retorik initierades av ett behov att minska besvikelsen och övertyga oss om det vi alla så gärna vill tro, att Sverige egentligen är bäst (Schoug 1992).

Kollektivism och "normalitet" som ideal

Beskrivningarna av den svenska lagsportens kollektivitet representerar ett ideal som även sträcker sig utanför sportens värld. Som Billy Ehn påpekat är förmågan att samarbeta och vara en god lagkamrat högt värderade egenskaper på de mest skilda håll i det svenska samhället och de förkunnas därför också som ledstjärnor på arbetsplatser och daghem såväl som i skolorna, trafiken, politiken och massmedia (Ehn 1993:220 f). Som ovan antytts är detta ett ideal med vissa anor.

I folkrörelser och socialdemokrati har det artikulerats flitigt under det senaste seklet och sporten har bidragit flitigt till dess förebildlighet. I och med att sporten blivit till folkrörelse har samarbetet, organisationen, kamratskapet och lagandan här ständigt hyllats. Kollektivitetens överlägsenhet har därmed givits oräkneliga tillfällen att demonstreras, återaktualiseras och bevisas i praktiken. Sportens produktiva roll som kulturbbyggare blir därför tydlig och alla speglingsresonemang framstår här som malplacerade. Förkunnelserna utgår ju i minst lika hög grad från sportens värld som någon annanstans ifrån.

Som kollektivitetens instrument kan man alltså följa sporten i olika sammanhang under 1900-talet, såväl på idrottsarenorna som i sportjournalistiken. Kanske var detta ideal som allra starkast under 1930- och 1940-talen. Under denna tid, närmare bestämt 1942, startade också utgivningen av ungdomstidningen *Rekord-Magasinet*, som genom sina sportnoveller kom att predika gemenskap, laganda, kamratskap, solidaritet och "normalitet" med särskilt högljudd stämma. Dessa egenskaper var tillsammans med flit, idealism, nykterhet, skötsamhet, trohet och käckhet grundstenarna i det karaktärsfasta ungdomsideal som utgivaren ville förverkliga. I *Rekord-Magasinet* fann sporten därmed ännu en kanal för sitt kollektivistiska budskap.

Som vi sett framstår ibland också "normaliteten" som ett ideal i sportjournalistiken. Tränare och spelare beröms ju ofta för att vara "helt vanliga killar" som inte visar sig stöddiga eller på annat sätt låter framgångarna "stiga dem åt huvudet". "Normaliteten" och vanligheten som förebild i relief mot stöddighet och andra olater kan också kännas igen utanför sportens värld. Kanske kan detta betraktas som ett uttryck för en strävan efter den jämlikhet som bland annat präglat såväl idrottsrörelsen som andra folk-

rörelser. Att jämlikhet ofta tolkats som synonymt med likhet har av antropologen Marianne Gullestad utpekats som ett mönster som i hög grad är betecknande för Skandinavien. Gullestads resonemang grundas i hög grad på studier av kvinnor ur norsk arbetarklass, men äger alltså även tillämplighet på Sverige. Grundläggande bakom föreställningen om jämlikhet som likhet är dilemmat hur man skall handskas med individualitet och samhörighet. Olikhet för associationer till hierarkiska förhållanden, vilket är ett hinder för gemenskap och samhörighet. Prestige är därför ingenting man bör göra anspråk på, utan något som andra kan ge en. Om man erhåller prestige gäller det i stället att själv underkommunicera den eftersom en strävan efter olikhet och bättre anseende lätt tolkas som ett försök att sätta sig på sina höga hästar och vara förmer än andra. Att bryta mot dessa regler innebär att ställa sig utanför gemenskapen. Den positiva normen att leva upp till är därför i stället att vara "normal" eller "som vanligt folk" (jfr Gullestad 1984:kap 1—2 samt 1991). "Normaliteten" i denna mening är alltså inte resultatet av disciplinära strategier, utan snarare en gemensam överenskommelse för att underlätta interaktion och samvaro. Denna "normalitet" skulle på så sätt kunna bana väg för gemenskap och kollektiv.

Sportens hyllande av det normala, vanliga och konforma rymmer också en paradox som kan ses som ett typiskt svenskt eller nordiskt dilemma. Samtidigt som idrottsstjärnan helst skall utmärka sig genom exceptionell skicklighet skall han också vara helt vanlig och lite lagom synlig i mängden. Ju mer överlägsen han är på planen desto mer anspråkslös måste han vara utanför densamma. Denna ständigt problematiska balans mellan stjärnan i laget och laget i stjärnan belyser kanske också varför två superhjältar som Tomas Brodin och Mats Sundin i nästan ännu högre grad än andra spelare betonat

lagets och moralens betydelse när de till synes på egen hand skördat fotbolls- och hockeytriumfer åt ett begeistrat Sportsverige.

Detta resonemang kan ge en föreställning om hur kulturella teman formeras inom sporten likväl som genom andra praktiker eller uttrycksformer. Ideal, förebilder, föreställningar och koder skapas, reproduceras och förändras just genom dessa kulturella praktiker och uttrycksformer. Som tidigare påpekats är dessa praktiker inga reflektioner av "samhället", utan de enda faktiska realiteterna. Det som vi ofta tänker oss som ett händelsernas centrum är i själva verket något mycket utspritt och kan utgöras av erfarenheter utifrån vardagliga vanor och handlingar eller av utsända budskap. Dessa står i sin tur att finna överallt i den totala livsvärlden. Tonvikten i det här fallet ligger på sporten som budskap och den kan om den harmonierar med andra budskap och erfarenheter bilda kulturella potentialer med stark genomslagskraft.

Att definiera det svenska

Inom den allt mer expanderande forskningen om det nationella råder full enighet om att nationer definierar sig kontrastivt i förhållande till varandra. Samtidigt som nationalitet är något universellt — alla förväntas ju ha en sådan — är nationerna partikulära (Anderson 1991:5 ff). Svenskhet är således något helt annat än tyskhet eller ryskhet. Det innebär att nationella identiteter är ömsesidigt annorlunda, att de existerar genom erkännandet av annorlundaheten som identitet (jfr Harbsmeier 1986:53). Detta förhindrar inte att det finns en övergripande grammatik i nationernas självdefinitioner. Vi finner här en bygglåda med ingredienser som nationalsånger, flaggor, folklynnen, historiska myter, hjältar och

symboler och dessa måste ingå i konstruktionen av en riktig nation (jfr Löfgren 1989 & 1993). Det är därvid inte själva formen, utan innehållet som särskiljer nationerna. Det är just detta innehåll som kontrasteras i identitetsarbetet. När vi definierar oss svenskar som gråa, konfliktundvikande och känslolöshämmade (som t.ex. Daun 1989) gör vi det i underförstådd kontrast till bilden av eldiga, tempramentsfulla och kärlekskranka italienare och spanjorer. Och när vi prisar den rationella, effektiva, punktliga och välorganiserade svenskheten gör vi det i relief mot den mañana-mentalitet vi tycker oss finna när vi semesterar i medelhavsområdet.¹³

Denna nationella kontrasteringsteknik möter vi också inom sporten där engelskt fair play eller svensk sportslighet kontrasteras mot sydländskt fuskande, där brasiliansk sambafotboll eller dansk gladfotboll definieras i förhållande till tysk effektivitet och där den svenska lagmoralen profileras som motsats till den ryska lagmaskinen. Detta belyser också varför nationella stereotyper företrädesvis uppträder i internationella sammanhang och mindre ofta på inhemsk nivå. Trots att svenska landslag ofta sägs ha en lagmoral och sammanhållning som annars bara återfinns i klubbtag, har moralmetaforen intill helt nyligen varit ganska osynlig i sådana sammanhang. När Malmö IF besegrade Djurgården i SM-finalen i ishockey eller när AIK blev svenska mästare i fotboll förklarades det knappast med lagmoral. Då förblevade i stället denna i landslagssammanhang så givna svenska kvalitet. Detta trots att lagmoralen är en välrepeterad och inlärd läxa som hela Sportsverige — utövare såväl som tränare, funktionärer, TV-tittare och hulganger — vet att förknippa med svensk sport. Det typiskt svenska är därför i hög grad en retorik som aktualiseras främst då det nationella sätts på spel. Som sådan kan den uttrycka djupt förankrade svenska ideal, men

som bestämning av hur det svenska faktiskt skiljer sig från det främmande äger den mindre tillförlitlighet.

Noter

- ¹ Denna artikel är en del av ett avhandlingsarbete om sport och nationalisering där ett av målen är att belysa problemet *hur* och *varför* sporten fått så stark nationell relevans.
- ² Uttrycket är en översättning av "sportugese", stulet från Hargreaves 1986:151.
- ³ Vid ett nedslag i tio svenska dagstidningar dagen efter slutmatcherna återfanns olika former av förklaringar på temat moral och laganda i nio av dessa.
- ⁴ Därtill har spelarna i det ryska landslaget i handboll kallats "de ryska stridsvagnarna" (*iDag* 11.3.1990:1).
- ⁵ För en besläktad diskussion om hur det danska fotbollslandslaget i mediekonstruktionen framstår som ett Danmark i miniatyr, jfr *Jagd & Warning* 1986.
- ⁶ Utöver de i artikeln beskrivna greppen att nedvärdera återfinns ibland enstaka exempel på andra metoder. Bland dessa förekommer fulheten som misskrediterande egenskap (*SvD* 4.5.1987:23), vilket i andra sammanhang är ett ganska vanligt narrativt grepp att demonstrera negativa egenskaper som ondska och lastbarhet (jfr t.ex. Barthes 1970:9—19).
- ⁷ Däremot finner man ibland en annan nedsättande retorik om tjeckoslovakisk ishockey som framhåller tjeckernas defensiva spel och deras "filmande", det vill säga deras benägenhet att avsiktligt falla i närkamperna för att få motståndarna orättfärdigt utvisade.
- ⁸ Vad det gäller engelsk fotboll har robotmetaforerna dock knappast använts om landslaget, men desto mer i den fotbollsetetiska debatt som uppstod efter det att engelska tränare på 1970-talet infört mer avancerade spelsystem i svensk fotboll (jfr t.ex. *Svensk Fotbolltidning* 6/1979:14 f samt i viss mån *Expressen* 24.8.1980:51). För studier av denna process, jfr Peterson 1989, 1991 & 1993).
- ⁹ Sådana exempel på nationell kompensationsretorik är knappast unika för sportens värld. Den danske historikern Uffe Østergård diskuterar i en studie av nationell historieskrivning också danska bilder av svenskar och tyskar. Han finner där snarlika exempel på hur politiska förhållanden kan tjäna som underlag för en nationellt självbekräftande kompensationsretorik som i hög grad berör något annat än det explicit utsagda (Østergård 1991: särskilt s. 140).

- ¹⁰ Liknande kritik har framförts förr, t.ex. av Pierre Bourdieu (1978), som genom att koppla sporten till sitt fältbegrepp framhåller behovet att grunda forskningen i sportens sociala kontext.
- ¹¹ "Sports are a social institution reflecting the realities of the society in which they are exercised", skriver Väyrynen exempelvis i inledningen av sin artikel (1982:122). Realiteterna blir då enbart en produkt av "samhället" och inte av sporten.
- ¹² För ett resonemang om hur man även inom brittisk TV-sport misstänkliggjort överlägsna motståndare genom att referera till deras förmodade doping, jfr Whannel 1992:137 f.
- ¹³ Jämför här också med Gustav Sundbärgs klassiker *Det svenska folklynnnet* (1911), där svenskheten definieras som danskhetens absoluta motsats, och med Michael Taussigs diskussion om den australiska nationaliteten som den brittiskas motpol (Taussig 1992:63 ff). Det behöver väl knappast påpekas att dessa stereotyper effektivt organiserar våra intryck och erfarenheter (jfr Frykman 1993:120—160).

Referenser

Källor:

Aftonbladet
Dagens Nyheter
Expressen
Göteborgs-Tidningen
Hockey
iDag
Rekord-Magasinet
Svenska Dagbladet
Svensk Fotbolltidning
Sydsvenska Dagbladet
Västerbottens-Kuriren

Litteratur:

Anderson, Benedict, 1991 (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Revised Edition). London/New York.
 Barthes, Roland, 1970. *Mytologier*. Staffanstorps.
 Bourdieu, Pierre, 1978. "Sport and Social Class". I: *Social Science Information* 17, 6: s. 819—840.
 Caldwell, Geoffrey, 1982. "International Sport and National Identity". I: *International Social Science Journal* 34, 2: s. 173—183.
 Daun, Åke, 1989. *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm.

- Ehn, Billy, 1989. "National Feeling in Sport. The Case of Sweden". I: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* XIX, 1: s. 57—66.
- Ehn, Billy, 1993. "Nationell inlevelse". I: Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, s. 203—265. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas, 1993. "Nationella ord och handlingar". I: Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, s. 119—201. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gullestad, Marianne, 1984. *Kitchen-Table Society. A Case Study of the Family Life and Friendships of Young Working-class Mothers in Urban Norway*. Oslo/Oxford.
- Gullestad, Marianne, 1991. "The Scandinavian Version of Egalitarian Individualism". I: *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*, s. 3—18.
- Harbsmeier, Michael, 1986. "Danmark: nation, kultur og køn". I: *Stofskifte. Tidsskrift for antropologi* 13: Danmark, s. 47—73.
- Hargreaves, John, 1986. *Sport, Power and Culture. A Social and Historical Analysis of Popular Sport in Britain*. New York.
- Jagd, Henrik & Warning, Benny, 1986. "TV-fodbold og nationalisme". I: *Hug!* 10, 47: *Danmarksbilleder*: s. 61—68.
- Jobling, Ian, 1988. "The Making of a Nation Through Sport: Australia and the Olympic Games from Athens to Berlin 1898—1916". I: *Australian Journal of Politics and History* 34, 2: s. 160—172.
- Löfgren, Orvar, 1989. "The Nationalization of Culture". I: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* XIX, 1: s. 5—24.
- Löfgren, Orvar, 1993. "Nationella arenor". I: Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, s. 21—117. Stockholm: Natur och Kultur.
- Peterson, Tomas, 1989. *Leken som blev allvar. Halmstads Bollklubb mellan folkrörelse, stat och marknad*. Lund.
- Peterson, Tomas, 1991. "Professionsbegreppet och idrottsforskningen". I: Patriksson, Göran (red.) *Aktuell beteendevetenskaplig idrottsforskning. Svebis årsbok*, s. 2—24. Lund.
- Peterson, Tomas, 1993. *Den svengelska modellen. Svensk fotboll i omvandling under efterkrigstiden*. Lund.
- Schoug, Fredrik, 1992. "Olympiska spel och nationell virilitet. Sambandet mellan den norska succén och den svenska katastrofen vid OS i Albertville". I: *Lundalinjer. Meddelanden från etnologiska institutionen och folklivsarkivet* nr 108: s. 53—58.
- Sundbärg, Gustav, 1911. *Det svenska folklynnnet. Aforismer*. Stockholm.
- Taussig, Michael, 1992. *The Nervous System*. New York/London.
- Toews, John E., 1987. "Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience". I: *The American Historical Review* 92, 4: s. 879—907.
- Tolleneer, Jan, 1986. "The Sports Scene and the Pop Scene: A Comparative Structural-Functional Analysis". I: *International Review for the Sociology of Sport* 21, 2—3: s. 229—238.
- Whannel, Garry, 1992. *Fields in Vision. Television Sport and Cultural Transformation*. London/New York.
- Väyrynen, Raimo, 1982. "Nationalism and Internationalism in Sports". I: *Current Research on Peace and Violence* 2—3: s. 122—132.
- Østergård, Uffe, 1991. "Hvorfor hader vi svenskerne? Danmarkshistorierne mellem svensk og tysk". I: Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan Olof (red.) *Nationella identiteter i Norden — ett fullbordat projekt?*, Nord 1991:26, s. 117—147. Nordiska rådet, Stockholm.

Summary

Self-affirmation and National Character in the World of Sports

The present article intends to show how sports journalism functions as an active agent in the construction of national identities. Alongside the struggle on the field, this type of journalism engages in a duel of virtue, where the nature of the collective is often interpreted as nationally distinct. In juxtaposing Swedish team sports (primarily ice-hockey) with Russian, one sees that while the Swedish collective is described in positive terms such as "team moral", "team spirit", "camaraderie" and "solidarity", the Russian collective is interpreted as being the result of oppression and submission. However, this ought not to be regarded as a simple reflection of old political habits. In sports research, sport is sometimes assigned a secondary role as merely the reflection of other historical, cultural and social factors. Such arguments ought to be dismissed, since they hide the productive role of sports in the construction of national (or other) identities. These subjective identities should not be primarily understood as correct descriptions of how "the Swedish" actually distinguishes itself from "the foreign", but rather as the expression of deeply-rooted national ideals. When sport harmonizes with other messages and experiences in this manner, cultural potentialities with enough force to saturate society in general can be formed.

Övers. Stephen Fruitman